

RECENSIONER

Verktyglådan. Kulturvetenskapliga perspektiv på yrke och arbetsliv. Sören Jansson (red.). Carlsson Bokförlag. Stockholm 1997. 202 s. ISBN 91-7203-185-9.

I de flesta yrken används någon typ av verktyg som hjälpmedel för att lösa olika uppgifter, förenkla arbets-sätten eller öka arbetstakten. Verktygen har mer eller mindre noggrant definierade funktioner men ingår också i sammanhang som ger dem ett meningsinnehåll. I arbetslivet blir verktygen därför ofta en viktig del i skapandet av en yrkesidentitet.

Även forskare gör bruk av verktyg i sitt arbete. Ur verktyglådan plockas teorier och metoder fram och används till att montera ihop tolkningar av verkligheten. I antologin *Verktyglådan* vill elva stockholmsetnologer visa både hur verktyg kan fungera som byggstenar för identitet bland människor som är verksamma inom olika yrken, och hur beskrivningarna av dessa identiteter formas av de metoder och teorier forskarna använder sig av. Boken bygger på pågående och avslutade avhandlingsarbeten och forskningsprojekt vid Institutet för folklivsforskning, och vänder sig i första hand till studenter i etnologi. Författarna vill orientera om etnologiskt arbetssätt och stimulera till fortsatt utveckling av ämnesområdet yrkes- och arbetslivsstudier.

I flera artiklar ställs metodfrågorna i centrum. Eva Fägerborg accentuerar fältarbetets problem och möjligheter för den forskare som vill sätta sig in i ett yrke. Som forskare är första mötet med en arbetsplats ofta en omtumlande och ibland t.o.m. lite obehaglig upplevelse. Människors sätt att tala och bete sig ter sig främmande och obegripligt. Fägerborg närmar sig en grupp verkstadsarbetare på kurs, med fenomenologens ögon. Med inspiration från Alfred Schutz resonemang om främlingens möte med en grupp menar förf. att fältarbetet är att likna vid den socialisationsprocess som den nyanställda genomgår. Fägerborg irrar omkring på arbetsplatsen som en av Schutz främlingar och upptäcker efterhand de normer och tänkesätt som är rådande inom yrket. Liknande erfarenheter framkommer i intervjuer

med verkstadsarbetare när de berättar om sin första tid på företaget. Det finns en viss överensstämmelse mellan forskarens socialisation in i sitt empiriska fält och den som den nyanställde på samma arbetsplats genomgår. Båda erövrar successivt rummet och det sociala landskapet. Främlingskapet påstås i viss mån vara generellt, vilket leder till slutsatsen att introspektion kan vara en väg till kunskap om det arbete man studerar.

En liknande problematik tonar fram i Gunnel Andersdotters bidrag, i vilket den etnologiska kunskapsproduktionen relateras till hur skilda kontexter skapar olika förutsättningar för forskarens möte med andra människor i fält. Andersdotter visar hur kön, klass och ålder påverkar och får olika betydelse under tre olika fältarbeten. I en manligt dominerad hamnarbetarmiljö tilldelades förf. affektnamnet "biktamma". Prefixet "bikt" syftade på hennes profession; hamnarbetarna skulle bikta sig, dvs. berätta om sina liv och sitt arbete. "Mamma" verkade mer syfta på intervjuarens avvikande status som kvinna på kajen. Samtidigt var det ett respektabelt begrepp genom att associera till en modersgestalt. Namnet biktamma syftade vidare till att tona ner förf.s professionella kompetens och lyfta fram den könsliga. På så sätt reducerades också hennes klassmässiga överläge som välutbildad tjänsteman. Under fältarbetet bland städerskor på två skolor blev förf. snart accepterad av omgivningen genom att hon i likhet med övriga städerskor helt ignorerades: hon var en kvinna i ett typiskt kvinnoyrke. Hon tilldelades snart namnet "museitant" medan städerskorna benämnde sig själva "städkärringar" och betonade på så sätt skillnader i utbildning. "Tant" associerade till hennes ålder. Hon var äldst i gruppen. Det tredje fältarbetet utfördes på ett fraktfartyg där familjen var den metaforiska ramen för namnskick. Andersdotter kallades vid förnamn, en position som utifrån familjemetajoren närmast kan förstås om en slags kvinnlig släkting. Kommentarer kring just detta exempel följer senare.

Lars Kaijser diskuterar analysmetoder genom att försöka bena ut skillnaden mellan delade yrkeserfarenheter och den individualitet, eller personliga filosofi, som kan utmärka lanthandlare i deras yrkesutövning.

Delade erfarenheter är sådant som det rent praktiska utförandet av arbetet: beställa varor, ställa upp varorna på hyllorna och försälja dem. Ett annat analytiskt tema är hur tiden organiseras på likartat sätt genom de cykliskt återkommande högtider och säsonger som påverkar arbetet, men också av den linjära tidliga upplevelsen av förändringar i arbetets villkor. Att vara lanthandlare innebär ofta likartade erfarenheter av nära sociala relationer med kunderna och den region man verkar inom. Känslan av frihet är ytterligare ett tema som friläggs genom lanthandlarnas berättelser. En annan analysnivå handlar om personliga filosofier genom vilka olika lanthandlare definierar grundbultarna i sitt arbete, och de strategier de utvecklar för att uppfylla grundläggande värden. Medan vissa handlare anser det vara viktigt att värna om en lokal kundkrets, anser andra att det är viktigt att hela tiden vidga sin kundkrets. Även de som tycks ha likartade grundläggande värderingar kan utveckla olika strategier för att uppfylla dem.

Ett intressant tema som genomsyrar flera artiklar är den specifika arbetsmiljöns betydelse för olika yrkesgruppers självuppfattning. Med hjälp av en studie om järnvägspostens posttjänster menar Sören Jansson och Lotte Lindqvist, att även om kunskaperna om både arbetsmomenten och den mer övergripande produktionsprocessen flyttas från dem som utför arbetet till dem som organiserar och övervakar arbetet och dess ekonomiska utfall, måste detta inte resultera i att yrkesstolthet i form av kunskapskapital minskar. Reseposttjänsten är ett exempel på en yrkesgrupp vars kunskapskapital raserades när postnumret ersatte den äldre yrkeskunskapen om olika adressorter. Trots detta behöll reseposttjänsterna sin laganda och sin yrkesstolthet: att snabbt och effektivt kunna sortera posten under obekväma och tidspressade förhållanden. Hur var detta möjligt? Utifrån vad författarna beskriver hade reseposttjänsterna aldrig något inflytande över den övergripande produktionsprocessen eller vilka arbetsmoment som skulle utföras. Däremot hade de stort inflytande över *hur* de arbetsmoment de fick sig tillstånd skulle utföras. Detta var den faktiska kunskap som betydde något inom kåren. Eftersom reseposttjänsterna arbetade på tågen hade de stor frihet att själva bestämma villkoren för arbetets utförande, och det var kring denna frihet som yrkesidentiteten och lagandan byggdes upp.

Den mycket speciella arbetsmiljö reseposttjänsterna vistades i verkade vara en förklaring till varför de kunde behålla lagandan. Den informella stämning som verkade råda på tågen har en motsvarighet i Gunnel Anders-

dotters beskrivning av namngivningsskicket på kustfartygen. Den familjära tonen, menar hon, går att förstå i relation till fartyget som arbetsmiljö. Både fartyget och tågvarnen kännetecknas av avskärmning gentemot omvärlden, både rent fysiskt och genom att de befinner sig i rörelse. Arbetsplatsen kan därmed upplevas som en frizon i vilken officiella benämningar, och de stathierarkier benämningarna uttrycker, delvis undergrävs. Detta tema illustreras även i Sören Janssons artikel om flygvapenofficerare. Det strikta och hierarkiskt uppbyggda system av statuspositioner som är typiskt för stora delar av det militära livet gjorde det ändå möjligt för flygarna att skapa en självbild där gemenskap och informellt uppträdande kännetecknade yrket. Flygarna uppfattade sig inte som ”riktiga militärer” och drivkraften var inte i första hand att få bli officer, utan att få flyga. Själva flygplanet som arena för yrkesutövning är mobilt och därmed rörligt i förhållande till fasta strukturer på liknande sätt som tåget och båten.

Kanske också Ann Christin Carlströms beskrivning av förhållandet mellan spanare och presumtiva brottslingar kan ses i detta perspektiv. I en förtärad framställning skildras den situation i spaningspolisens arbete som poliserna kallar ”skarpt läge”. Det är en situation som kan inträffa när poliserna, efter en längre tids spaning, ska göra husrannsakan, gripande eller kroppsvisitation. Förf. menar att spaningspolisens arbete går att analysera som en slags lek. Det finns bestämda spelregler som både poliser och ”busar” bör förhålla sig till. Trots att poliserna officiellt sett representerar lagen, och brottslingarna det olagliga, visar det sig att poliserna på många sätt har mer gemensamt med brottslingarna än de laglydiga ”Svenne” som de ska beskydda. Spanarna befinner sig delvis i en symboliskt avgränsad miljö – den undre världen – i vilken de vardagliga arbetsvillkoren sätts ur spel, och resulterar i att poliserna i viss mening lättare kan identifiera sig i relation till brottslingarna än till de laglydiga.

Betydelsen av könstillhörighet i arbetslivet är kanske särskilt påtagligt för karriärkvinnan. Birgitta Conradson och Angela Rundquist ägnar var sin artikel åt karriärkvinnan. Conradson diskuterar karriärbegreppet och dess olika konnotationer beroende på om det är mäns eller kvinnors karriärer som åsyftas. Karriär förknippas vanligtvis med män och ordet ”karriärkvinna” kan därför ses som ett uttryck för att kvinnor som gör karriär också gör ett avsteg från en manligt definierad norm. Kvinnorna måste lära sig att hantera de negativa

stereotyper som frodas om karriärkvinnan. Om hon inte är tillräckligt bestämd och handlingskraftig är hon en dålig chef. Om hon är för framåt anklagas hon för att ha vassa armbågar och köra över medarbetare och anställda. När unga kvinnor i intervjuerna funderar över sina kommande karriärer, formulerar de tankar som förf. vill ta fasta på. De handlar om en ny syn på karriärer, som något som inte måste gå snabbt och spikrakt uppåt, och som ger utrymme för både familj och arbete. ”Yrkeslivet skulle då”, menar hon, ”få ett bredare, och förhoppningsvis bättre, rekryteringsunderlag både på specialist- och chefstjänsterna”.

Angela Rundquist beskriver förhållandet mellan karriärkvinnors arbete och fritid. Hon utgår från livsformsanalysen och menar att karriärkvinnan måste axla två livsformer. Dels den manligt definierade karriärlivsformen, dels den kvinnospecifika livsform som handlar om att ta ansvar för hemmet. Till det kommer att de i arbetet måste pendla mellan att dels vara kvinnor, dels försöka axla en manligt definierad chefsroll. Intervjuerna visar hur kvinnorna laborerar med ett pressat tidsschema för att få arbete, familj och fritid att gå ihop och ändå få en stund för sig själva. De ska vara chefer både på jobbet och hemma. Det senare, menar förf., är kvinnornas traditionella ansvarsområde vilket de inte vill – och i många fall inte kan – ge upp. Som chefer är de vana att organisera, och denna kunskap omsätter de också i privatlivet. Utspisning, inhandling och dagishämtning sker i ett rasande tempo. I tvåkarriärfamiljerna krävs också en grundlig planering makarna emellan. Trots detta anser flera att de har tid över till skapande verksamhet och kreativitet i det privata. Det kan till och med vara så att de betonar det traditionellt kvinnliga extra mycket hemma, i form av bullbak, broderi och sömnad, som ett sätt att kompensera det ”manligt råbarkade”, och i vissa fall tekniskt inriktade, arbetet.

Det explicit uttalade kontra praxis eller det implicit underförstådda inom olika yrken, är ett centralt tema i några artiklar. Lena Gerholm försöker frilägga den del av den akademiska världens yrkeskunskap som är informell och outtalad. Det officiella regelverket för hur akademiker ska uttrycka och uppföra sig är en sak. Hur de i praktiken beter sig är en annan. Den akademiska yrkeskunskapen handlar till stor del om regelbärande. Arbetsdagarna är fyllda med regelstyrda uppgifter, som skrivandet av rekommendationsbrev, ansökningar, recensioner, sakkunnigutlåtanden m.m. Gemensamt för alla dessa aktiviteter är att de som

utövar dem har svårt att säga hur arbetet egentligen går till. Det finns en tyst kunskap som förvärfas genom erfarenhet. Efter hand övar forskare upp sin förmåga och utvecklar en särskild stilkänsla för hur man skriver forskningsansökningar, recensioner m.m. Skrivandet är en viktig del av en akademisk yrkeskompetens. En annan är förmågan att behärska samtalsituationer, av vilka seminariet är det kanske viktigaste sammanhanget. Det finns regler för hur man kritiserar och hur man bemöter kritik. Blickar och gester visar sig här vara lika viktiga sätt att kommunicera och erövra status, som det faktiska innehållet i de argument som framförs.

Uttalad kunskap är också viktig för yrkesmålarnas identitet. Eva Silvén-Garnert visar hur estetiska överväganden används för att konstruera och vidmakthålla social och kulturell distinktion. Det senare är kanske särskilt tacksamt att organisera just med hjälp av estetik, eftersom estetiska värden är svåra att kontrollera och erövra. Därmed blir estetik ett viktigt redskap när olika professioner ska dra upp gränser och försvara sina intressen.

Implicita är också de budskap lärare sänder ut till sina skolelever i invandrartäta skolmiljöer. Ann Runfors menar att lärarna vill fostra och förmedla kunskap. För att detta arbete ska bli hanterbart måste de förenkla komplexiteten. Olikheter tonas ner medan ”det svenska” lyfts fram. Lärarna menar sig på detta sätt bedriva en kamp mot orättvisor och ojämlikhet, men resultatet är att eleverna framstår som avvikande och eftersatta. Bra klasser uppfattas som klasser där ingen etnisk grupp dominerar, utan där det finns en lagom blandning av människor. Förf. menar att lärarna ekar av mediabudskap som dominerar i Sverige. De tar på sig roller som förmedlare av samhällets goda genom att vara representanter för en institution som utgör en svensk tolkning av generell välfärd, bl.a. i form av bildning och demokratiska ideal. Målet i skolan är att utjämna skillnader, vilket paradoxalt nog leder till att skillnader betonas, t.ex. genom att elevernas bristande språkfärdigheter definieras och lyfts fram. Artikeln kan ses som en fortsättning på den diskussion Paul Willis initierade med boken *Learning to labor* i slutet av 70-talet, men med den skillnaden att frågan om hur klasskillnader reproduceras här ersatts av frågan om hur reproduktionen av etniska skillnader går till.

De skilda bidragen i *Verktygslådan* ger på olika sätt intressanta bidrag till den etnologiska forskningen om yrkes- och arbetsliv, idag och i historien. Vissa bidrag består av gamla sanningar som för all del tål att uppre-

pas för studenterna, medan andra pekar ut nya forskningsfält och sätt att problematisera. Artiklarna spretar empiriskt, teoretiskt och metodiskt åt många håll, vilket motiveras med en vilja att understryka bredden och aspektrikedomen i det etnologiska studiet. Sören Jansson kunde i förordet ha ägnat större utrymme åt att delge läsaren kunskap om det sammanhang i vilket boken växt fram. Inledande jämförelser mellan olika slags yrkesidentiteter och arbetssituationer, så som de framställs i artiklarna, hade också skapat möjligheter att dra mer generella slutsatser. Nu får läsaren själv försöka göra jämförelser, hitta samband och skillnader, vilket kanske inte är så lätt för de studenter som är bokens målgrupp.

Även om *Verktygslådan* i första hand är en genomgång av aktuell arbetslivsforskning vid den etnologiska institutionen i Stockholm, antyds det att den också ska ses som ett uttryck för ett förnyat intresse för forskningsfältet. Om så är fallet är det naturligtvis bra, men borde ha preciserats. Genom att översikten över den tidigare forskningen begränsas till Stockholmsetnologin, försvinner frågan om hur denna ser ut i relation till den yrkes- och arbetslivsforskning som bedrivits och bedrivs vid övriga etnologiska institutioner. Avståndstagandet från objektivistiskt präglade studier till förmån för studier av värderingar, känslor och det subjektivt upplevda är varken stockholmskt eller specifikt för etnologisk arbetslivsforskning. Perspektivet genomsyrar ju nära nog all svensk etnologi under de senaste årtiondena. Sådan polariserande retorik framstår för övrigt som en smula gammaldags. Att den s.k. ”objektivistiskt” inriktade forskningen till viss del innefattar både forskarens och de utforskades upplevelser och tolkningar, liksom att den ”subjektivistiska” forskningen trots allt tenderar att göra människor till generaliserbara objekt, är väl idag en allmänt spridd uppfattning. Att det finns ett behov av en etnologi som tränger djupare in i den subjektiva världen är helt klart. Men när den inledande analysen av strukturella förändringar på dagens arbetsmarknad underbyggs med hänvisningar till två artiklar i *Dagens Nyheter*, kan man som läsare känna ett visst behov av ”kalla fakta” för att bli övertygad om vidden av dessa förändringar och de behov av teoretiska och metodiska nyorienteringar i etnologin som sägs vara en följd därav.

Magnus Bergquist, Göteborg

Johan Rådberg: *Drömmen om atlantångaren – utopier & myter i 1900-talets stadsbyggande*. Atlantis, Stockholm 1997. 182 s., ill. ISBN 91-7486-359-2.

I slutet av 1800-talet var arbetarklassens undermåliga boende och stora trångboddhet ett akut problem i de flesta städer i Europa. Som reaktion mot de dåliga villkoren för främst arbetarna påbörjades olika reformförsök. I England började man bygga bättre bostäder åt de anställda i anslutning till större industrier. Ett av de första av dessa mönstersamhällen var Port Sunlight utanför Liverpool, som anlades 1887. Kvarteren var oregelbundna med slingrande gator och husen låga friliggande enkel- eller parhus, som kontrast till de monotona, ändlösa radhuslängor man byggt tidigare. Den här typen av arkitektur och stadsplanering hämtade formmässigt inspiration från de medeltida byarna och utgjorde en viktig utgångspunkt för den trädgårdsstadsrörelse som uppstod. En av initiativtagarna till denna var Ebenezer Howard, vars skrift *Tomorrow: A Peaceful Path to Real Reform* från 1898 (den gavs senare ut under titeln *Garden Cities of Tomorrow*) fick stor genomslagskraft. I denna programförklaring introducerar Howard idén om att förena stadens respektive landsbygdens fördelar genom att skapa självförsörjande trädgårdsstäder. I praktiken blev arkitekten och stadsplaneraren Raymond Unwins ”garden suburb”, så som den utformades i bl.a. Letchworth 1903, den verkliga förebilden. Utmärkande för detta stadsbyggnadsideal, som snart spreds över Europa och var rådande under 1910- och 20-talen, var en väl genomtänkt stadsplan med låga hus och slutna gaturum.

Parallellt med denna tendens uppstod en önskan om en ny universell arkitektur som skulle spegla det moderna samhället och motsvara dess behov. Inom konst och litteratur var futuristerna tongivande. De förespråkade en estetik med maskinen som förebild för att symbolisera den nya effektiviteten. Några av tidens ledande arkitekter påverkades av tidsandan och snart föddes ”the international style”, en mångfacetterad riktning som i Sverige kom att kallas funktionalism. Så småningom slog funktionalismens mer ”vetenskapliga” formspråk, standardiserade byggnadstyper och rationella stadsplanering ut den mer ”nostalgiska” trädgårdsstaden, som betraktades som otidsenlig och reaktionär.

Arkitekten och stadsplaneraren Le Corbusier bidrog i stor utsträckning till den nya andan, ”l'esprit nouveau”, när han jämförde bostadshuset med en maskin att bo i.